

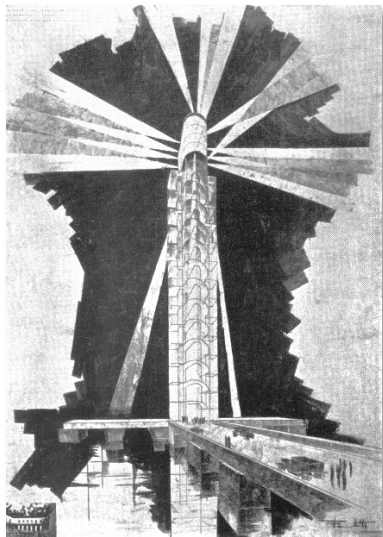
Piše:

Krešimir Galović

I NAKON KOVAČIĆA KOVAČIĆ

Bura koja se stižala nakon Kovačićeve smrti bila je kratka vijeka. Već tijekom 1928. godine na poprištu hrvatske moderne pojavila se nova generacija arhitekata, mahom Kovačićeve učenika i sljedbenika. Zagreb te 1928. godine postaje jednim od središta europske moderne arhitekture.

Simbolično, u duhu Kovačićeve programatske izjave: "ja sam sunčev zrak novog umjetničkog stremljenja" početak ovog razdoblja označio je upravo jedan svjetionik- natječajni projekt za memorijalni Kolumbov svjetionik i vladinu palaču u Dominikanskoj republici arhitekta Ferdinanda Florshütza (1928. – 1930.).

Od 1928. godine u hrvatskoj su arhitekturi ravni krovovi s pergolama i ozelenjelim terasama, grede i nosači sa svojim arhetipskim vertikalama i horizontalama, atonalno ritmizirana pročelja s crnim prozorskim kvadratima na bijelim zidnim površinama u kontrapunktu s monotonim ritmom horizontalnih prozorskih nizova, postali nositelji jedne nove funkcionalne estetske poetike i simbolike.

Te godine u Zagrebu je održana "Izložba Čehoslovačke arhitekture", na kojoj su među inim izlagali i najznačajniji predstavnici češkog funkcionalizma a prema projektu arhitekta Marka Vidakovića u Jurjevskoj ulici izgrađena prva hrvatska funkcionalistička kuća- villa Pfefferman.

Godine 1929. osnovano je Udruženje likovnih umjetnika "Zemlja". Na njegovom čelu je arhitekt Drago Ibler, koji je u programatskom uvodu kataloga prve izložbe "Zemlje" odredio temeljna načela hrvatskog funkcionalizma. "Treba živjeti životom svog doba", piše Ibler, "treba stvarati u duhu svog doba, savremeni život prožet je socijalnim idejama i pitanja kolektiva su dominantna, umjetnik se ne može oteti htijenjima novoga društva i stajati izvan kolektiva jer je umjetnost izraz naziranja svijeta, jer su umjetnost i život jedno."

Jedno od obilježja hrvatske moderne arhitekture tridesetih godina je njena međunarodna afirmacija. Ovaj proces započeo je početkom stoljeća s prijateljstvom Kovačića i Adolfa Loosa a nakon Kovačićeve smrti nastavio ga je Loosov đak a potom i suradnik Zlatko Neumann. Povratkom u Zagreb Neumann je odigrao značajnu ulogu u pomicanju standarda kulture stanovanja unoseći u oblikovanje interijera duh recentnih zbivanja vodećih europskih središta.

Prijelomni događaj u međunarodnoj afirmaciji hrvatske arhitekture je nastup Zdenka Strižića, učenika a potom i suradnika arhitekta Hansa Poelziga, na međunarodnom natječaju za operno kazalište u ukrajinskom gradu Harkivu 1930. na kome mu je u jakoj konkurenciji dodijeljena jedna od nekoliko jednakovrijednih prvih nagrada.

Uz Neumanna i Strižića treći arhitekt koji je imao važnu ulogu u internacionalizaciji hrvatske moderne je Ernest Weissmann- učenik Viktora Kovačića te suradnik Adolfa Loosa a potom i Le Corbusiera. On 1932. godine sa skupinom istomišljenika osniva „Radnu grupu Zagreb“, koju uključuje u rad CIAM-a, čiji je aktivni suradnik od 1928. godine a 1933. jedan je od koautora i supotpisnika "Atenske povelje".

Posebno mjesto u hrvatskoj međuratnoj arhitekturi zauzima Stjepan Planić. Knjigom "Problemi savremene arhitekture 1931/32", čiji je bio urednik, zacrtava osnovne smjernice razvoja hrvatske arhitekture do šezdesetih godina 20. stoljeća a koje će postmoderne osamdesete nazvati našom "Novom tradicijom". "Razvitak tehnike", piše Planić u predgovoru knjige, "stvorio je nove materijale i nove načine konstrukcije, a život u svim svojim kompleksima nove socijalne odnose i potrebe čovjeka. Mi naglašavamo pojam savremenosti, jer se u školama uči, a u životu hoće da gradi historijski. Mi postavljamo i rješavamo problem današnje izgradnje kao životno logični progres svakog stvaranja." S Planićem dolazi do promjene funkcionalističke dogmatske paradigme temeljene na kubičnoj formi, ravnoj plohi i armiranom betonu k organskoj arhitekturi. Povjesničar umjetnosti Radovan Ivančević u svom eseju "Planićev krug olovkom" iznosi kako "rješavajući funkcionalno arhitektonski zadatak Planić istodobno organski oblikuje." Planićeva tendencija organskog oblikovanja očitovala se u inovativnoj kombinaciji suvremenih materijala- armirani beton i staklo s tradicionalnim materijalima poput drveta, kamena i opeke, organskom rastu arhitekture iz ambijenta te raznolikosti tlocrtnih oblika, primjerice Y tlocrt planinarskog doma na Sljemenu, spirala natječajnog projekta Zanatlijskog doma, H tlocrt natječajnog projekta za slijepu djecu i obiteljske kuće Planić, oval "Napretkove zadruge" te naposljetku krug vile Fuhrmann. Upravo je na primjeru "Okrugle vile" Planić u potpunosti objedinio organsko oblikovanje s funkcionalnim a što je prije njega u hrvatskoj arhitekturi jedino uspjelo Viktoru Kovačiću s "Drvenom vilom" ili pak s kamenom rustikalnom oblogom crkve sv. Blaža. No Planić sa svojim organsko-funkcionalnim oblikovanjem vile Fuhrmann nagovještava jednu novu temu koja će biti aktualizirana tek krajem 20. stoljeća- a to je taktilna arhitektura. Naime prostor vile je oblikovanjem i materijalima u potpunosti prilagođen potrebama njena vlasnika- invalida.

Nakon Drugog svjetskog rata proces razvoja hrvatske moderne arhitekture pratimo u nekoliko smjerova a ono što ga karakterizira je da se nije odvijao pravolinijski i u ponavljanju već iskušanih obrazaca već je izrazito dinamičan i eksperimentalan. Vrlo kratko, u vrijeme poraća, hrvatska se arhitektura našla u dilemi između ideologije socrealizma i kontinuiteta modernizma. Ovu dilemu razriješio je radikalni raskid sa socrealizmom i opredjeljenje za ideju kasnomodernističkog funkcionalizma a koji je nagovijestio vrlo rano arhitekt Vladimir Turina projektirajući 1946. stadion Maksimir u Zagrebu te 1949. kombinirano plivalište Sušak—Rijeka.

Početak pedesetih u znaku je pobjede kasnomodernističkog funkcionalizma, koji u Hrvatskoj izrasta na specifičnom amalgamu iskustava domaće moderne, čiji su mnogobrojni protagonisti u tom trenutku još aktivni, i recentnih zbivanja međunarodne arhitektonske scene. Od stranih utjecaja, od osobitog značaja biti će marsejski Unité d' habitation Le Corbusiera (1945./52.) i Crown Hall čikaškog tehnološkoga instituta Mies van der Rohe (1952.-56.). Le Corbusierov utjecaj najočitiji je na

višestambenim zgradama duž Ul. grada Vukovara, primjerice na višestambenoj zgradi Drage Galića (1953.), dok će se duh van der Rohe-a više no igdje kristalizirati u velesajamskom paviljonu "Mašinogradnje", arhitekta Božidara Rašice (1957.). U tom je trenutku uloga arhitekta Rašice višeznačna- djeluje kao arhitekt, slikar i scenograf i usko vezana uz djelovanje grupe EXAT 51.

Tijekom pedesetih nastaje čitav niz značajnih arhitektonskih ostvarenja. Uz već spomenutu Galićevu stambenu kuću u Ul. grada Vukovara, jedno od njegovih najznačajnijih ostvarenja je stambena zgrada na zagrebačkom Svačićevom trgu (1953.). Iste godine Rašica ostvaruje corbusierovski oblikovanu zgradu škole u Mesićevoj ulici, a arhitekt Stanko Fabris kompleks stambenih zgrada u Splitu.

Šezdesete godine u hrvatskoj arhitekturi terminološki bi mogli označiti, prema istodobnim događanjima na području likovnosti, razdobljem "Novih tendencija". Ovaj period karakterizira kritičko preispitivanje ideja moderne, te potraga za novim oblikovnim mogućnostima i materijalima. Tada se po prvi put počinje problematizirati i upotreba digitalne tehnologije.

U tom periodu nastaje nekoliko značajnih ostvarenja poput Radničkog sveučilišta "Moša Pijade" u Ulici grada Vukovara arhitekata Radovana Nikšića i Ninoslava Kućan, (1956. - 1961.) Vitićev neboder u Laginjinoj ulici (1958.-1962.), poslovne zgrade "Poljoopskrbe" i "Mašinoimpexa" u Varšavskoj ulici Božidara Tušeka (1959.-1966.).

Među najinovativnijim realizacijama tijekom šezdesetih godina je Dom zdravlja u Labinu arhitekta Mladena Vodičke, čija je izvedba kroz nekoliko etapa trajati gotovo dva desetljeća (natječaj 1962., izvedba- I etapa 1969., II etapa 1980., op.a.). Naglašenom linearnošću konstruktivnih elemenata, slikovitim isticanjem faktura betonskih ploha, odnosno sintezom konstrukcije i materijala, te poigravanjem različitim nivoima etažnih horizontala i istakama prirodno osvijetljenih trjemova/ulica (ulica liječnika i ulica pacijenata), Dom zdravlja organski izranja iz okolnog pejzaža čije pojedine elemente Vodička inkorporira u svoju arhitekturu reminiscirajući daleke japanske uzore.

Kao što je rečeno tijekom šezdesetih započinje proces kritičkog preispitivanja moderne a što će se odraziti kroz "Nove tendencije" koje će imati snažnog utjecaja i na arhitekturu, posebice na rad arhitekata, Julija De Lucu, Andriju Mutnjakovića, Radovana Delallea i Vojteka Delfina te nekadašnjeg exatovca Vjencislava Richtera. Upravo će ta skupina svojom "vizionarskom arhitekturom" označiti

evolutivni odmak od tradicije domaće moderne i tada dominantnog kanona funkcionalizma. U tom kontekstu najradikalniji odmak načiniti će Mutnjaković i Delalle. Mutnjaković svojim vizionarskim organskim formama i Delalle urbarhitekturom. Mutnjaković se tijekom šezdesetih u čitavom nizu projekata bavi utjecajima kinetičkih čimbenika na oblikovanje kuća i gradova stvarajući forme začudnih organskih oblika, počevši od natječajne studije centra Tel Aviva (u suradnji sa Srnecom op.a., 1963.), preko obiteljske vile u Hollywoodu (1964.) i stambenog naselja "Domobil" u Luxembourgu (1966.).

Arhitektura je, kako tada piše Mutnjaković, "izgubila korak s tehničkom istinom- onom istinom što nas je vinula u zvijezde. Okamenjena i zabetonirana istina arhitekture retardirala je iza tehničke istine stroja". Ovaj će nerazmjer tijekom šezdesetih godina Mutnjaković nastojati premostiti složenim postindustrijskim pneumatskim sistemima mobilne arhitekture, a potom, početkom osamdesetih i lebdećom arhitekturom tzv. Coconplane, koji je prema njemu "humanitetna pobjeda arhitekture nad gravitacijom".

S druge strane, koncept "urbarhitekture", koji razvija od 1964. godine Radovan Delalle nije samo doslovna složenica od urbane arhitekture, nego je istodobno opredjeljenje za organsku gradogradnju. Prema njemu grad nije završeno djelo nego "vječni tijek građenja". Pojava ove skupine arhitekata za domaću arhitekturu jednako je važna poput pojava engleske skupine "Archigram", za povijest svjetske arhitekture.

U to vrijeme po prvi put se javlja i interes za nova sredstva komunikacije- prije svega za kompjutore. Vodeću ulogu pri tome imati će "Nove tendencije", osobito treća izložba (1965.) na kojoj će po prvi put biti riječi o mogućnosti uvođenju kompjutera na području vizualnih istraživanja. Osobitu ulogu imati će i časopis "Bit international" koji počinje izlaziti 1968., te međunarodni kolokvij koji se održava iste godine na temu kompjuteri i vizualna razmišljanja.

Početak sedamdesetih godina 20. stoljeća, prijelazno je razdoblje u kome ideja moderna pokazuje očite znakove umora. Sredina sedamdesetih i osamdesete godine označit će novi uzmah hrvatske arhitekture nošen pluralizmom postmoderne. Dolazi do generacijske smjene, otvaraju se nove teme, kritički se preispituju svi segmenti naslijeđa moderne, uključujući i povijesnu valorizaciju, a revitaliziraju se i neke zapostavljene teme, poput individualnog stanovanja i sakralne arhitekture, koje su zbog ideoloških razloga dugo vremena bile potiskivane. Posljednje razdoblje obuhvaća kraj stoljeća, kasne

osamdesete i devedesete godine. Krajem osamdesetih postmodernizam je na vrhuncu. No tada su uslijedile devedesete godine i radikalna društveno politička previranja, koja su rezultirala raspadom Jugoslavije i osamostaljenjem Hrvatske.

Radikalan odmak od klasičnog jezika moderne načinili su 1974. arhitekti Ivan Filipčić i Berislav Šerbetić zgradom Spomen- doma u Kumrovcu, te Ninoslav Kučan i suradnici riječkom robnom kućom "RI". Upravo na primjeru robne kuće "RI" po prvi put u domaćoj arhitekturi dolazi do potpune, gotovo brutalističke transparentnosti, odnosno jasnog prezentiranja materijala sa neprekrivenim karakteristikama montaže i izvedbe, dosljednim tretmanom materijala i oblika izvan i unutar objekta, u potpunosti integrirajući njegovu vanjštinu s unutrašnjošću. Dojam transparentnosti osobito naglašava rešetkasto pročelje, koje ne samo da dematerijalizira arhitekturu već stvara izuzetan vizualni efekt.

Sredinom sedamdesetih sve je izraženija svijest o novim materijalima, koja se kreće u širokom rasponu od neobjektivizma i brutalizma k visoko estetiziranim postmodernim formama i naznakama Hight-techa. Ovaj pomak u hrvatskoj arhitekturi doći će do izražaja već u osječkom kompleksu "Elektroslavonija" arhitekta Borisa Krstulovića (1971.). Daljnji korak Krstulović će učiniti zgradom "Elektre" u Varaždinu (1974.) smjelom kombinacijom fasadne opeke i velikih ostakljenih ploha, koje nad ulaznim dijelom ostavljaju neizvjestan dojam klizajuće staklene mase.

No duh modernističke tradicije i dalje je prisutan. Vidimo ga u neomodernističkoj arhitekturi Velimira Neidhardta. Osnovna značajka Neidhardtove arhitekture je aktualiziranje teme gradske palače, koju kritički problematizira u okviru idejnih studija zagrebačke urbane osovine (1981./5.). U tom kontekstu treba izdvojiti dva ostvarenja. Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu koju projektira u timu s Marijanom Hrčićem, Zvonimirom Krznarićem i Davorom Manceom (1978.- 1995.), te Palaču INA-trgovine na uglu Avenije Dubrovnik i Ulice Hrvatske bratske zajednice (1985./9.).

Do značajnog pomaka krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina dolazi na području individualnog stanovanja. "Tradicijska obiteljska kuća", pisati će Tomislav Premierl, "vraća se pojmu građanske vile u ozračju novog vremena". U tom kontekstu ključno mjesto zauzima arhitekt Branko Siladin koji je obiteljskom kućom Lazić- Raše na zagrebačkom Prekrižju (1980./2) pokrenuti novi val izgradnje obiteljskih vila koji je ostavio značajnog traga i i prvim desetljećima 20. stoljeća.

Ikoničko ostvarenja hrvatske arhitekture osamdesetih godina je Krematorij u Zagrebu autorskog tima: Marijan Hržić, Zvonimir Krznarić i Davor Mance (1984.).

Jedna je od važnih tema koja se tijekom osamdesetih godina ponovno otvara, nakon što je duže vremena zbog ideoloških razloga držana podalje od očiju javnosti, je sakralna arhitektura. Među rijetkim arhitektima koji tada grade sakralne prostore je Stjepan Planić. Tijekom šezdesetih godina on izvodi dva crkvena objekta: župnu crkvu sv. Nikole u Pleternici (1963.), te župni dvor i župnu crkvu u Zdenčini (1967.-1971.). Tijekom sedamdesetih godina u Splitu su izgrađene dvije crkve koje treba spomenuti- crkva sv. Josipa na Sukoštanu koja je izgrađena prema projektu Frane Gotovca (1971.) i konkatedralna crkva sv. Petra i Apostola grupe arhitekata: Branka Kalažića, Fabijana Barišića, Petra Mitrovića, Vlade Freunda i Bernarda Bernardija (1979.- 1987.). U kontekstu povijesti hrvatske arhitekture najznačajniji je primjer župnog centra sv. Petra na Boninovu u Dubrovniku, arhitekta Ivana Prtenjaka (1980.). Uz Prtenjakov župni centar istaknuto mjesto u dubrovačkoj sakralnoj arhitekturi osamdesetih godina zauzima i župna crkva sv. Mihaela arhitekata Vinka Penezića i Krešimira Rogine (1987.).

Nastupom arhitekata Vinka Penezića i Krešimira Rogine dolazi do potpune promjene retorike i pristupu arhitekturi. Njihovo pojavljivanje početkom osamdesetih godina izazvat će snažne tektonske poremećaje na domaćoj arhitektonskoj sceni. Medijski proboj koji će tih godina načiniti za tadašnje je krugove šokantan i na granici ekscesa, no s snažnom dozom autoironije. "Oh no! He's ordered Penezić & Rogina", poručiti će u jednom videozapisu s kraja osamdesetih godina. No, već tada njihov put bit će jasno zacrtan. Radovi koji nastaju tom periodu predstavljaju prijelaznu fazu između tzv. "Treće mašinske ere" i arhitekture "Digitalnog doba", počevši od najranijeg natječajnog rada- Političke škole u Kumrovcu (1980.), preko sportske dvorane u Zadru (1983.), Doma zdravlja Centar (1984.), realizacije bazena "Mladosti", do "Stila za 2001." (1. nagrada na japanskom natječaju Shinkenchiku 1984.), kao manifestnog iskaza teorijskih polazišta za tumačenje arhitekture digitalnog doba. Upravo će serija njihovih nagrađivanih japanskih natječajnih projekata tijekom osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća afirmirati suvremenu hrvatsku arhitekturu u svijetu.

Penezić & Rogina jedini su tada u Hrvatskoj proučavati razvojne procese arhitekture uvjetovane informatičkom revolucijom. Iz tog razloga njihov se "cyber laboratorij" izravno nadovezuje na tradiciju "Novih tendencija" ali i na archigramovske futurološke vizije, s kojima ih povezuje dugogodišnja suradnja i prijateljstvo s legendarnim londonskim arhitektom Cedricom Priceom. Tokijsko predavanje Penezića & Rogine održano 3. listopada 1990. godine naslovljeno "Iz vizualne civilizacije k audio- taktilnoj kulturi" daljnji je korak ka arhitekturi digitalnog doba, nakon koga će

tijekom devedesetih uslijediti na istu temu čitav niz nagrađivanih radova: Jednostavno/ složeno (1995.), Mogućnosti nekretanja (1996.), Arhitektura koja poštuje zemlju (1999.). Projektom Reality- Show Para- Site House (2001.), prema Žarku Pajiću "srušen je i zadnji bastion građanske svetinje, onaj privatnosti", budući da je intima privatnosti dovedena do krajnje transparentije, poput surfanja Internetom na kome jednostavno više nema intimnog događaja koji nije dostupan. Kruna teoretskih promišljanja "arhitekture digitalnog doba" je njihova nagrađivana "Kuća japansko-hrvatskog prijateljstva" u japanskom gradu Tokamacha iz 2010. godine.

Uslijed društveno- političkih previranja početkom devedesetih godina hrvatska se arhitektura našla u teškoj situaciji. Raspad Jugoslavije, promjene političke i ekonomske strukture u novoj samostalnoj državi te naposljetku iscrpljujući oslobodilački rat imati će katastrofalne posljedice. No, i usprkos nemogućim uvjetima djelovanja tijekom tog dramatičnog vremena dovršeno je nekoliko ranije započetih objekata među inim Marina Betina na otoku Murteru arhitekta Nikole Bašića (1990./1.). U vrijeme najžešćih napada na Hrvatsku realizirano je nekoliko objekata koji zaslužuju pozornost: Samostan pobožnica milosrđa u Splitu arhitekta Ante Kuzmanića, Meteorološka postaja Zadar arhitekta Igora Pedišića (1991./5.), Pastoralno središte Murine kod Umaga arhitekta Eligia Legovića (1992./4.) i Samostan školskih sestara franjevki u Kloštar Ivaniću arhitekata Kasuna i Ivice Plaveca (1993./5.).

Do novog zamaha dolazi tek nakon smirivanja ratne situacije 1995. godine. Povećava se broj realizacija, a na pomolu je i nova generacijska smjena.

No, usprkos velikih očekivanja, tijekom devedesetih godina uslijedila su i velika razočarenja. Kako piše Tomislav Premerl, sažimljući tadašnja događanja "očekivali smo, priželjkivali i već osjetili nove stvaralačke izazove. Gledajući danas minulo desetljeće, ti su se "novi izazovi" itekako pokrenuli u društvu, pa i u graditeljstvu, ali ne i u arhitektonskom stvaralaštvu. To su bili izazovi sasvim druge vrste. Stradala je tako i bitno zakinuta arhitektura kao graditeljica materijalnog i duhovnog svijeta s vlastitom bremenitom poviješću...".

